

originalment no conceputat com a text versificat: vegeu Soubiran, J., *Essai sur la versification dramatique des Romains, Sénnaire iambique et septénaire trochaïque*, Paris, 1988, p. 411-452), nosaltres hi afegiríem la intencionalitat poètica, per poques paraules que es puguin llegir en una inscripció (aquest és un altre tema que cal discutir: no pot ser que s'apliqui, a l'hora de decidir si una inscripció entra en un *corpus*, el mateix criteri quantitatiu —per exemple, tres o més lletres inclouen una inscripció; menys, la treuen— per a un text en prosa que per a un text mètric), a més d'una seqüència mètrica i ordenació de paraules determinada, cal trobar-hi una intencionalitat poètica. No volem pas definir què pot ser poesia i què no sobre una inscripció, però sí que diem que cal tenir en compte que un text epigràfic en vers transmetia a l'antiguitat un missatge fonamentalment diferent (encara que es tractés d'un text de continguts paral·lels) al que oferia un text en prosa (Gabriel Sanders no deixava de repetir, i també d'escriure, que no era per atzar que, de tot el cens d'inscripcions llatines conservades, només aproximadament l'1% eren mètriques).

3. Els CLE estan ordenats al llibre per llocs geogràfics de procedència (ordenació alfabètica pel nom llatí dels indrets), de E a O i de S a N (com es fa habitualment al CIL). Dins de cada localitat, hi ha una numeració de CLE que, amb la indicació anterior, dóna potser un ordenament un pèl confós. Primer es troben els CLE no

cristians, després els cristians, i per cada grup, primer els ja recollits en els repertoris de base i després els més recents. Caldria discutir si en un treball d'aquest tipus, un ordenament alfabètic, per l'*initium* consolidat (una altra cosa és si el començament absolut de la inscripció és il·legible), no seria més útil per als estudiosos (aquest, en qualsevol cas, també es pot aconseguir gràcies als índexs que hi ha al final del llibre).

4. La informació que conté cada entrada és molt completa i inclou totes les citacions bibliogràfiques significatives que han editat i/o estudiat cada inscripció i, finalment, una valoració crítica i analítica (sempre interessant) del text que, en qualsevol cas, mai no és ofert sencer.
5. Un apartat molt complet d'índexs revela altre cop la voluntat de servei extraordinària del llibre: a. Índex d'*initia*; b. Índex mètric; c. Índex de llocs de procedència; d. Índex de noms de persones; e. Índex cronològic; f. Índex tipològic (de contingut): paganes/cristianes; funeràries/no funeràries; g. Concordances del repertori (amb AE, Chłodniak, CIL, Bücheler-Lommatzsch, Engström, ILCV, Zarker i els *corpora* d'inscripcions africanes més importants).

En resum, es tracta d'un llibre magnífic que fa desitjar que el seu *alter ego* (que s'ocuparà de la resta del territori romà d'Àfrica), surti al més aviat possible.

Joan Gómez Pallarès

LÓPEZ, Aurora. 1994.

No sólo hilaron lana. Escritoras romanas en prosa y verso.

Madrid: Ediciones Clásicas. XIV + 140 p. ISBN 84-7882-144-9.

El llibre de què ara volem parlar i la seva autora són pioners al nostre país i això és essencialment (entengui's l'adverbi des d'un punt de vista etimològic) positiu per a tot-hom. Un llibre capdavanter no és fàcil

d'escriure, ni tampoc de llegir i digerir. Un llibre pioner necessita la valentia, convicció i arrelament d'idees de qui l'escriu i també la bona voluntat i ganes de compartir nous punts de vista de qui el llegeix. Un llibre

capdavanter sempre és agraït, tant per l'escriptora (en aquest cas), com pel lector (entengui's, especialment en aquest context narratiu, el masculí com a terme no marcat i neutre de l'oposició genèrica), perquè, pel fet d'obrir-nos nous camins d'estudi i de reflexió, incita a nous pensaments, al debat, a la discussió, fins i tot a la perplexitat, i tot això és essencialment positiu.

Tot el que hem comentat es reuneix en el llibre d'Aurora López, per a benefici de tots nosaltres i, per què no, dels estudis i del punt de vista de què l'autora se serveix. És un llibre fruit del repòs i la reflexió (té una «tradicció» de més de quinze anys en l'afirmació de l'autora) i representa, a casa nostra, la punta de llança dels estudis de la dona a l'antiguitat, fets majoritàriament també per dones (aquesta situació, amb tot, em produeix una certa perplexitat de la qual no aconseguixo sortir: espero que amb els anys, i amb treballs com aquest, l'interès pel tema de la dona a l'antiguitat, sigui quin sigui el punt d'estudi, pugui ser abordat per qualsevol filòleg sense escarafalls, sigui dona o home).

L'estudi d'Aurora López és doblement pioner al nostre país: primer, perquè els llibres que l'han precedit no estudiaven específicament les dones escriptores (fonamentalment, Sarah Pomeroy, *Goddesses, Whores, Wives and Slaves, Women in Classical Antiquity*, New York, 1975, i Eva Cantarella, *L'ambiguo malanno. Condizione e immagine della donna nell'Antichità greca e romana*, Roma, 1985²), i segon, perquè l'única monografia prèvia que parlava de les dones escriptores, ho feia d'una manera general per a tota l'antiguitat grecollatina, sense concentrar-se en cap període concret i sense estudiar i comentar explícitament els fragments o les citacions conservades, com fa López (parlem del llibre de Jane MacIntosh Snyder, *The Woman and the Lyre. Women Writers in Classical Greece and Rome*, Bristol, 1989). Aquesta és, per nosaltres, la principal virtut del treball d'A. López: la seva formació filològica estricta, unida a la seva convicció de les idees que la porten a encaixar una nova via, ofereixen unes pàgines on

el text és el protagonista. La recerca de referències, citacions i textos atribuïts o efectivament escrits per dones a Roma, fins al final de l'antiguitat clàssica (fins al segle IV dC) és exhaustiva i la seva informació, completíssima.

De fet, el principal problema del llibre neix aquí. No és un problema de l'autora, tot i que se'n ressent, sinó del material que estudia: és dramàticament pobre. Aquesta pobresa quantitativa, però, ha provocat que les citacions, els textos, els fragments, etc., siguin tan dispersos que en fan difícil l'estudi. Aquesta és una altra de les virtuts del treball: trobar-hi per primera vegada aplegats i estudiats tots els textos significatius escrits per dones a Roma, agrupats, grosso modo, per gèneres literaris (cap. I, Oratòria; cap. II, Epistolografia; cap. III, Memòries; cap. IV, Poetes).

L'única agrupació o capítol no relacionat estrictament amb gèneres és el V i darrer, del qual, egoïstament parlant, ens ve més de gust fer un comentari més precís. Es tracta de la poesia que Acònia Fàbia Paulina va dedicar al seu marit, Veci Agori Pretextat i que es troba al CIL VI 1779. No volem entrar directament en el contingut del comentari (per al nostre gust i pel que de símbol té, una mica massa breu), sinó en què representa trobar-lo en un llibre de literatura llatina. Aurora López ha tingut la valentia de considerar text digne d'una anàlisi filològica una poesia epigràfica i, sense dir-ho explícitament, se situa en el grup en què nosaltres també «militem», dels que pensen que els filòlegs clàssics, en el sentit més anglosaxó del terme, també poden acostar-se als textos epigràfics (en vers fonamentalment, pels interessos més propers a un filòleg) i treure'n informació no només per a la història de la llengua (també sobre aquesta). Es tracta d'una actitud positiva que, a la seva esquemàtica i concisa manera, va iniciar l'escola alemanya —sobretot F. Bücheler— i que després han seguit alguns filòlegs anglesos i americans (Nicholas Horsfall, comentant a *ZPE* 1985 l'epitafi d'*Allia Potestas* i Edward Courtney en el seu darrer llibre, *Musa Lapidaria. A selection of Latin Verse Inscriptions*, American

Classical Studies, núm. 36, Atlanta, 1995, qui, per cert, ofereix també un interessantíssim comentari de CIL VI 1779, a les p. 252-255), i també italians (Matteo Massaro, al seu darrer llibre, *Epigrafia metrica latina di età repubblicana*, Quaderni di «Invigilata Lucernis», núm. 1, Bari, 1992). Aquesta línia ha «cristal·litzat» (fet que, per no haver-se produït abans, preocupava Aurora López) en un apartat sencer del *Handbuch der lateinischen Literatur der Antike*, vol. V, *Restauration und Erneuerung, 284-387 n. Chr.*, München, 1989, núm. 543, «Epigraphische Poesie» (p. 224-236).

Doble mèrit, per tant, el de l'autora, perquè té la sensibilitat de considerar que un text epigràfic també és literatura i perquè ho fa traient del pou de l'oblit general (que no el dels especialistes) l'epitafi de Veci

Pretextat atribuït a la seva esposa, Acònia Fàbia Paulina.

El llibre es tanca amb una útil i completíssima bibliografia sobre els estudis de la dona a l'antiguitat (l'autèntica font de lectures en què ha begut Aurora López i que ha fet néixer, en part, aquest llibre) i només hi trobem a faltar, amb tant material dispers com contenen aquestes pàgines, un bon índex de passatges citats: donaria una millor idea de la fortuna real dels textos de les escriptores del món romà i agilitaria el procés de consulta del llibre. Només podem acabar desitjant (en realitat, estem segurs que així serà) que l'autora continuï treballant amb la mateixa fermesa, convicció i encert sobre el tema.

Joun Gómez Pallarès

TIMPANARO, Sebastiano. 1994.

Nuovi contributi di Filologia e Storia della lingua latina.

Bologna: Pàtron Editore. XIV + 512 p.

Sebastiano Timpanaro és una *rara avis* de la filologia clàssica mundial. Profundament compromès políticament i ideològicament, treballador i estudiós infatigable, estudiant amb alguns dels millors filòlegs italians de la primera meitat del segle xx, company dels de la segona meitat (d'Itàlia i de fora), mestre que exerceix un mestratge sense deixebles directes, continua als seus vuitanta-dos anys assegut en una taula de la Biblioteca del Departament de Filologia Clàssica de la Universitat de Florència (que du el nom d'un dels seus mestres: Giorgio Pasquali), estudiant, llegint i escrivint amb el mateix i l'únic afany que l'ha mogut al llarg dels anys: l'amor pels textos i pel seu enteniment.

Després de tants anys de treball i mestratge intel·lectual, que han produït llibres tan admirats com *Il lapsus freudiano* o *La genesi del metodo del Lachmann*, és capaç de reconèixer amb humilitat errors i incorreccions de les pàgines passades o dubtar de l'oportunitat de l'edició d'un llibre com el

que tenim a les mans. La seva actitud, els seus resultats, la seva manera de ser filològica no són freqüents i mereixen tot el nostre respecte i, en el nostre cas, admiració de molts anys enrere, que només ara, *sub specie* del comentari d'aquest darrer llibre seu, podem fer pública en unes poques paraules.

El llibre és un fidel reflex del que diem ara mateix. Allò que habitualment s'anomena *recull d'articles dispersos* (fins i tot en reproducció anastàtica), es converteix en el cas de Timpanaro en una selecció de treballs de filologia llatina de l'autor, des del 1978 (any en què publicà uns *Contributi* —que justifiquen el *nuovi* del títol— *di filologia e di storia della lingua latina*, Roma) fins a la data de publicació d'aquest llibre, completament rellegits, revisats, ajornats i, en alguns casos, modificats sencers. Per tant, el llibre és doblement interessant: no només aplega articles difícilment localitzables en un mateix indret, sinó que aquells que interessin especialment l'estudiós lector han de ser atentament revisats